

MİRANƏ ƏFƏNDİYEVƏ

AzTU

miranə.mail.ru.

İNGİLİS DİLİNİN SÖZ YARADICILIĞINDA İNKARLIĞIN MORFOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ (Azərbaycan dili ilə müqayisəli şəkildə)

Açar sözlər: morfoloji əlamətlər flektiv-analitik, iltisqi- semantika.

Key words: morphological characteristics, inflexional-analytical, synthetic-
semantical, semantics, form and content, structural-semantic.

Ключевые слова: морфологический свойства, флективно-
аналитический, синтетикосемантический, семантика, форма и
содержание, структурносемантический.

Dildə inkar ilk növbədə məzmun və formanın, daha dəqiq desək, cümlə struktrunun və onun ifadə etdiyi fikrin qarşılıqlı münasibətləri planında dilçiliyin araşdırmaya ehtiyacı olan mühüm problemlərindəndir. Ümumiyyətlə, inkar hələ çox qədim dövrlərdən əvvəlcə formal məntiqin sonra isə həm də dilçiliyin tədqiqat obyektı olmuşdur. Cəmiyyətin və elmin inkişafına baxmayaraq, bu gün də ümumi dilçiliyin araşdırılmağa xüsusi ehtiyacı olan mövzulardan biri məhz inkarlıq anlayışı və onun dildə maddiləşməsidir. Çünki, aparılmış tədqiqatlar özü-özlüyündə müsbət iş olsada, onlarda hələ də inkarlığın öyrənilməyən və yaxud özünün tam linqvistik həllini tapmayan bir sıra struktur-semantik məsələlər bu gün də öz həllini gözləyən dil problemlərindəndir. Bu problemlərə inkarın məntiqi-qrammatik kateqoriya kimi mahiyyəti, inkar cümlələrin hansı meyarlarla təsdiq cümlələrdən fərqlənməsi, cümlənin strukturunda və onun ifadə etdiyi fikirdə inkarın rolu, bəzi inkar vasitələrinin leksik və sintatik tərkibinə görə eyni olan cümlənin iki səviyyədə üzvlənməsində necə fəaliyyət göstərməsi kimi bir çox məsələlər hələ də öz qəti elmi həllini tapmamışdır. Bütün bunların nəticəsində inkarlıq haqqında tədqiqatlar məşğul olan dilçilər arasında da yek dil fikrə rast gəlinmir. Bu fikir ayrılığı əsasən inkarlıq kateqoriyasının mənşəyi və mahiyyəti, gərəklik faktlarına, real təcrübəyə uyğun gəlib-gəlməməsi, burada obyektiv və subyektiv amillərin rolu və s. ilə bağlıdır. Dilçilərdən bəziləri inkarlığa sırf semantik, bəziləri sintaktik, bəziləri isə qrammatik-leksik kateqoriya kimi yanaşırlar.

Bu məqalədə müxtəlif sistemli dillərdə, konkret olaraq Azərbaycan və ingilis dillərində, inkarlıq anlayışının morfoloji yolla ifadəsindən bəhs olunur.

İngilis dilində inkarlıq morfoloji yolla ifadəsinin izahına keçməzdən əvvəl bir məsələnin açıqlanması tələb olunur. Dillərin tipoloji təsnifindən aydındır ki, Azərbaycan dili iltisqi-sintetik, ingilis dili isə flektiv-analitik, dil olduğundan, inkar mənası yaratmaq üçün əsasən müvafiq olaraq sintetik (-ma²) və analitik (not, no və s.) vasitələrdən istifadə edirlər.

Lakin, Azərbaycan dilində analitik (deyil, nə...nə...nə...və s.), ingilis dilində isə sintetik vasitələrin (un-, in-, dis-, de-, mis-, anti-, non-, less və s.), yəni prefiks və suffikslərin köməyi ilə də düzəlir. Bu morfoloji əlamətlər ingilis dilində söz yaradıcılığında iştirak etdikləri kimi, inkarlıq semantikasının da əmələ gəlməsində mühüm rol oynayırlar.

un-prefiksi əsasən sifət və feli sifət düzəldir. Bu sifət və feli sifətlər -ed, -ing, -ful, -able – y, -like suffiksləri ilə işlənir. Məsələn:

unconquerable – yenilməz, **unpublished** – nəşr olunmamış; **unthinking** – düşünülmədən; **unwealthy** – dövlətsiz; **unladylike** – xanıma layiq olmayan; **ungrateful** – minnətdar olmayan.. **im-**, **in-** prefiksli alınma sifətlərlə. Məsələn: **unintentional** – bilmədən;

un important – vacib olmayan, əhəmiyyətsiz.

un- inkarlıq prefiksi özündə inkarlıq elementi olan sifətlərə qoşulur. un-prefiksi ilə ifadə olunan sifətlər «keyfiyyət, əlamət» və s. -nin inkarlıqla bildirir. Məsələn: **safe** - təhlükəsiz,

unsafe - təhlükəli, **graceful** - zərif **un graceful** – kobud, **reserved** – gizli, **unreserved** – açıq, **un-** prefiksi ilə işlənən fellər əks məna bildirən hərəkət ifadə edir. Məsələn: **to** cover – bağlama; **to uncover** – açmaq; **to** fasten – bağlamaq; **to un** fasten – açmaq;

Müasir ingilis dilində un- prefiksi antonimi olmayan təsirli fellərə işlənir. in- prefiksini üç fonetik variantı var: il – l qarşısında; im – p, m qarşısında; ir – r qarşısında. Məsələn:

il literate – savadsız; **il** logical – məntiqsiz; **immortal** – ölməz, əbədi;

immoral - əxlaqsız, pozğun; **improper** – lazımsız; **improbable** – ağlasığmaz, mümkün olmayan.

Bu prefiks sifətlərlə işlənir.- **dis-** prefiksi əsasən fellərlə işlənir. Bu prefiks fellərdə əsasən semantika yaradır. Məsələn: **to please** – xoşa gəlmək, məmnun etmək;

to displease – xoşa gəlməmək, məyus etmək; **to band** – birləşdirmək; **to disband** – ayırmaq;

de- prefiksi müasir ingilis dilində elmi-texniki və tibb terminlərində istifadə olunur. Bu prefiks həmçinin hüquqi ədəbiyyatda da işlənir. Məsələn: **defraud** – aldatmaq Ümumişlək leksikada bu prefikslərə düzələn sözlər azdır.

de- prefiksində isimlərdə, sifətlərdə və fellərdə rast gəlinir.

anti- prefiksi, əsasən, qəzet leksikasında işlənir. Bu ön şəkilçi daha çox sifətlərlə işlənir. Məsələn: anti – socialist – antisosialist; anti – nuclear – nüvəyə qarşı;

anti – proliferation – artmaya qarşı.

non- prefiksi publistik üslubda işlənir və ən çox müasir ingilis dilində sifətlərdən onlara az- çox rast gəlinir. Məsələn: non – aggressive – aqressiv olmayan;

non – attendance – davamiyyətsizlik;

Yuxarıda verilmiş izahdan aydın olur ki, Azərbaycan dilində olduğu kimi ingilis dilində də inkarlıq anlayışı geniş şəkildə morfoloji yolla ifadə olunur.

Lakin bununla belə bir cəhəti xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, qarşılaşdırılan bu dillər müxtəlif tipoloji sistemli dillər olduğu üçün, inkarlığın morfoloji ifadəsində də onlar arasında diqqəti cəlb edəcək qədər fərq vardır. Belə ki, Azərbaycan dili iltisagi dillərə xas olan sintetik ifadə formaları ilə zəngindir. Bu zənginlik özünü əyani şəkildə inkarlığın morfoloji yolla ifadəsində də göstərir. Lakin qarşılaşdırma üçün cəlb edilmiş ingilislili dili flektiv dillərə daxildir və inkarlığın, o cümlədən də başqa qrammatik anlayışların formal ifadəsində daha çox analitik göstəricilər üstünlük təşkil edir. Burada mövzu ilə bağlı qarşılaşdırılmış dil faktları da bu fikri birdəfə təsdiqləyir. Belə ki, inkarlığın morfoloji ifadəsi baxımından ingilis dili formal əlamətləri bu məqsədlə Azərbaycan dilində işləyən formal əlamətlərə nisbətən kəmiyyətcə bir qədər azdır. Təbii ki, inkarlığın morfoloji ifadəsi ilə bağlı alman, fransız və başqa dillərdən də misallar gətirmək olar.

Şəkilçisi vasitəsilə mənfi məzmun ifadə edən sifətlər əmələ gəlir. Bu ön şəkilçi rus dilində və başqa dillərdə işlədiyi kimi Azərbaycan dilində də işlənir. Əlbəttə, bu şəkilçi Azərbaycan dilində alınma şəkilçi olub, adları çəkilən dillərdən alınmışdır. Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, a-şəkilçisi dilimizdə bir o qədər işlək deyildir. Bu şəkilçi çox nadir hallarda və eyni sözlərlə işlənir.

Məs: normal – anormal (normalolmayan) hal və s. Misallar,

Anormal uşaq tibbi müayinədən keçirildi. O da anormal hərəkəti ilə hamını təəccübləndirdi. Sənin bu yaşayışın anormal yaşayışdır. Normal yaşayışdan kəskin şəkildə fərqlənir. Anormal adamlar öz nöqsanlarını görmür və özlərni, öz hərəkətlərini həmişə haqlısayırlar. Görəsən, sən bu anormal yaşayışdan nə vaxt əl çəkəcəksən?

Bizim işləməmiş çox anormaldı. Anti şəkilçisi də «əks, əleyh». məzmunu – inkarlıq ifadə edən sifət düzəlidir, məs : antifaşist, antiimperialist (hərəkət) və s. Misallar:

Antiimperialist hərəkət get- gedə genişlənir. Onun bütün antihumanisi fikirləri zaldanifrətlə qarşılandı. Hitlerin antibəşəri hərəkətləri alman xalqının beynəlmiləl nüfuzuna ağır zərbə vurdu.

Bu ön şəkilçi rus dilində və başqa dillərdə işləndiyi kimi Azərbaycan dilində də işlənir. Faktik materialın müqayisəsi göstərir ki, bəhs olunan şəkilçinin işlənmə tezliyi a – şəkilçisinin işlənmə tezliyinə nisbətən artıqdır. Daha dğrusu, bu şəkilçi ilə nisbətən çox söz düzəltmək olar. Digər tərəfdən anti – şəkilçisi başqa dillərin sözlərinə artırıldığı kimi, onlara Azərbaycan sözlərində də rast gəlinir. Bu şəkilçinin nisbətən söz yaratmasını aşağıda verilmiş misallr da sübut edir: Antiimperialist qüvvələr get – gedə daha da güclənir. Bu mərhələnin ədəbiyyatında məlum səbəblər üzündən müharibə dövrünün və qələbədən sonrakı illərin bilavasitə antifaşist mövzuda yazılmış əsərləri mühüm yer tutur.

Ədəbiyyat:

1. Леонтьева С.Ф. Отрицательные аффиксы в современном английском языке. М., 1974.
2. Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası. Bakı, 1961.
3. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988.
4. Abdullayev S. Müasir alman və Azərbaycan dillərində inkarlıq kateqoriyası. Bakı, 1998.

М.Эфендиева

Морфологическая отрицание в лингвистике (на материале английского и азербайджанского языках)

Резюме

Данная статья посвящена морфологическим путям выражения значения отрицания в Азербайджанском и английском языках. Здесь объясняется роль отрицания при выражении идей и предоставлены примеры показывающие как средства отрицания меняются в предложениях с одинаковой лексической и синтаксической структурой.

В статье отмечается, что некоторые языковеды считают отрицание семантической, некоторые синтетической и некоторые грамматической категорией. Здесь изучаются морфологические способы образования отрицания, например в Азербайджанском: синтаксическим путем (ma²), аналитическим путем (deyil, nə, nə də).

Кроме того, в этой статье рассказывается морфологическим роль и значения отрицания в Азербайджанском и Английском языках. В английских простых предложениях роль отрицания при выражении идей и предоставлены примеры показывающие как средства отрицания меняются в предложениях с одинаковой лексической и синтаксической структурой. В статье отмечается, что некоторые языковеды считают отрицание семантической, некоторые синтетической и некоторые грамматической категорией

M.Efendieva

Morphological way of convey of negation concept in English and Azerbaijan

Summary

The article is dealing with the ways of morphological expression of negation in English Azerbaijanian. Here is spoken about the role of negation in the expression of ideas and given examples to show how the means of negation shift in sentences with the same lexical and syntactical structure. It is stated in the article that some linguists consider the negation to be pure semantical, some consider it to be syntactical and others consider it to be a grammatical category.

Here is performed brief study of morphological ways of negation. The article is dealing with the ways of morphological expression of negation in English and Azerbaijanian. Here is spoken about the role of negation in the expression of ideas and given examples to show how the means of negation shift in sentences with the same lexical and syntactical structure. It is stated in the article that some linguists consider the negation to be pure semantical, some consider it to be syntactical and others consider it to be a grammatical category. Here is performed brief study of morphological way of negation. Such as in Azerbaijanian: synthetical (mə²), analytical (deyil, nə, nə də); in English; syntactical (in, un, dis, aniti), and analytical (not, no).

RƏYÇİ: Adilə Zeynalova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.